

УДК 338.4 (035.3) (477) (340.144)
DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.33>

Петруненко Я.В.

*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Економіка України постраждала від агресії РФ проти нашої країни і, як наслідок, зазнала значних економічних втрат. Увесь цей час вітчизняні підприємці, зокрема ті, хто представляє малий та середній бізнес, намагаються зберегти свою справу в економічно складних умовах.

Після початку повномасштабного вторгнення підприємцям довелося швидко відновитись від шоку і адаптуватися до нових умов господарювання, які об'єктивно є більш суворими і вимогливими. Багато підприємців зазнали серйозних збитків, особливо на етапі початкових бойових дій. Звісно, серед підприємців є й ті, хто через жорстокі руйнування і окупацію частини наших територій втратив все, однак у загальному контексті бізнес все ж намагався вижити та продовжувати функціонувати, незважаючи на спроби окупантів зруйнувати економіку воєнними діями і створенням енергетичної кризи.

За підсумками першого року війни економіка нашої країни зазнала непередбачуваного спаду на рівні 30.4%, а рівень споживчої інфляції досяг 26.6%. Це означало значне подорожчання товарів та послуг у середньому на чверть, хоча реальна ситуація була значно гіршою. Також відбулася суттєва девальвація національної валюти – з 29 грн. до 40 грн. за один долар США на готівковому валютному ринку, що також неодмінно позначилося на вартості товарів та послуг.

Поміж зниженням доходів, було також безліч інших негативних змін, що вплинули на підприємців і ускладнили умови їх діяльності. Одним з прикладів є атаки на енергетичні об'єкти, які призвели до тривалих масових відключень електроенергії і стали викликом для всіх жителів України. Згідно з даними Європейської Бізнес Асоціації, 89% вітчизняних компаній відчули вплив ракетних атак Росії на їх діяльність.

Стан дослідження. Питання державної підтримки бізнесу турбують чималу кількість науковців, серед яких О.О. Бакалінська, Т.С. Гудіма, Р.А. Джабраїлов, З.І. Кобеля, К.С. Лебьодкін, В.В. Лойко, О.Е. Ліллямя, Д.В. Лічак (Зятіна), Т.Ю. Мельник, Т.В. Некрасова, Д.Ю. Сіюшов, С.І. Тодорюк, В.А. Устименко, І.М. Феофанова, Т.В. Черничко, Д.О. Черніков та ін. Дана проблематика певною мірою досліджувалась й автором цієї статті ([1], [2], [3] та інші роботи). Огляд джерельної бази вказує, з одного боку, про неабияку цікавість науковців до цієї теми, однак водночас і на недостатність наукового аналізу актуальних проблем та особливостей державної підтримки суб'єктів господарювання саме в умовах воєнного стану, що, з огляду на динамічність розвитку цієї сфери, свідчить про необхідність проведення нових досліджень на цю тему та обумовлює актуальність представленої наукової статті.

Мета та завдання дослідження. Метою представленої статті є аналіз та осмислення

актуальних проблем, особливостей і можливостей державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни. Для реалізації цієї мети у статті виконано такі *дослідницькі завдання*: 1) визначено нові виклики для бізнесу в умовах війни; 2) досліджено основні законодавчі ініціативи; 3) на підставі проведеного науково-правового аналізу розроблено пріоритетні механізми державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні загалом спровокувала глибокі глобальні зрушення і не тільки вразила економіку та викликала масову міграцію, але й суттєво змінила погляди та переконання людей. Українське суспільство стало невід'ємною частиною цих трансформацій, оскільки конфлікт впливає на суспільство не лише як на політичну подію, але й як на глибоку екзистенційну реальність. Війна ставить перед громадянами вимогу переглянути свої моральні цінності, способи мислення та реагування на виклики.

Можна впевнено стверджувати, що малий та середній бізнес є однією з найважливіших складових української економіки. За експертними оцінками, у 2021 р. підприємства малого та середнього бізнесу створювали близько 60% національного ВВП, забезпечували близько 7 млн. робочих місць та 40% податкових надходжень [4, с. 1]. Однак, з початку війни багато підприємств були знищені або пошкоджені, а інші були змушені призупинити діяльність через воєнні дії.

Лойко В.В. та Александров Б.В. серед серйозних питань, які негативно вплинули на розвиток малого та середнього бізнесу, визначають наступні [5, с. 232]:

- *Питання безпеки*: війна в Україні створила середовище небезпеки, що ускладнило роботу малого та середнього бізнесу. Власники бізнесу були стурбовані своєю безпекою, а також безпекою своїх співробітників і клієнтів. Ця незахищеність ускладнила повсякденну діяльність малих і середніх підприємств, включаючи транспортування товарів і послуг.

- *Регуляторні проблеми*: війна в Україні призвела до змін у законодавстві та державній політиці, що мало значний вплив на малий та середній бізнес. Наприклад, уряд запровадив певні обмеження на рух товарів і послуг, що ускладнило роботу бізнесу.

- *Економічна нестабільність*: конфлікт в Україні призвів до значної економічної нестабільності, що негативно вплинуло на малий та середній бізнес. Нестабільність призвела до зниження довіри споживачів, зниження купівельної спроможності та загального уповільнення економічної активності.

- *Конкуренція з боку великих підприємств*: війна в Україні створила значні перешкоди для входу на територію нових малих і середніх підприємств, що ускладнило їм конкуренцію з більшими, більш відомими підприємствами. Ця конкуренція ускладнила зростання та розширення діяльності малого та середнього бізнесу.

- Владні структури одразу зрозуміли, що війна паралізувала бізнес, і почали приймати оперативні заходи для його підтримки. На самому початку війни були внесені важливі зміни до Податкового кодексу України.

Так, зміни [6] передбачали установлення на період до припинення або скасування воєнного стану на території України справляння податків і зборів з урахуванням деяких особливостей, скасування відповідальності суб'єктів господарювання, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, за несплату єдиного податку, встановлення заборони на проведення податкових перевірок та запровадження багатьох інших поступок у податковій сфері.

Подальші зміни [7] стосувалися звільнення суб'єктів господарювання, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, від сплати єдиного соціального внеску та єдиного податку (для платників єдиного податку першої та другої групи), а також запровадження 2-відсоткової ставки єдиного податку (для платників єдиного податку третьої групи).

Крім того, додатково скасовувались мито і ПДВ на імпорт, хоча, знову ж таки, з червня 2022 р. ці платежі були відновлені. Так само й окремі з вище наведених податкових послаблень, на жаль, були переглянуті або відмінені.

Держава запровадила низку митних пільг і активно відкривала митні пости на кордоні з Польщею, що допомагало збільшити обсяги торгівлі. Для стимулювання бізнес-активності надавались пільгові кредити. Ініціативою уряду було створення стратегічного запасу нафти і нафтопродуктів, що могло б захистити бізнес від різкого підвищення цін на паливо у випадку настання непередбачуваних обставин та не допускати підвищення цін на продукцію.

Крім того, також Програма USAID «*Конкурентоспроможна економіка України*» [8] суттєво розширила до 92 млн.грн. свою грантову підтримку для відновлення українського малого та середнього бізнесу. Дана ініціатива була запущена у співпраці з Міністерством економіки України в липні 2022 р. і передбачала виділення близько 120 різних грантів на суму від 600 тис.грн. до 1.2 млн.грн. Збільшення обсягу грантової підтримки з 36 до 92 млн.грн. в результаті дозволило значно більшій кількості малих та середніх підприємств скористатися її перевагами.

Стосовно запроваджених урядом України програм підтримки малого та середнього бізнесу, зупинимось більш детально на окремих з них:

«Доступні кредити 5-7-9» передбачає надання безвідсоткових кредитів на розвиток бізнесу. Кредити надаються на термін до 5 років під 0% річних [9]. Так, у квітні 2023 р. Кабінет Міністрів України дозволив підприємцям із територій можливих бойових дій і деокупованих територій брати участь у державній програмі «*Доступні кредити 5-7-9%*». На думку фахівців, доступ до програми малого бізнесу зі звільнених регіонів і територій можливих бойових дій сприятиме їх економічному відродженню і що важливо –

працевлаштуванню внутрішніх переселенців і місцевих жителів [10].

Програма релокації підприємств. Програма з релокації українських виробництв здійснюється з березня 2022 р. Міністерством економіки України і призначена для підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій чи території, де є загроза введення активних бойових дій. Пріоритетність мають стратегічні підприємства та підприємства, які виробляють товари та послуги першої необхідності. Релокація здійснюється у безпечні регіони України, переміщення підприємств відбувається безкоштовно силами АТ «Укрпошта» та АТ «Укрзалізниця». Підприємства, які мають змогу самотужки перевезти своє обладнання, отримують допомогу з логістичних питань [11, с. 103]. За умовами цієї урядової програми пакет державної підтримки включає в себе наступні опції: підбір місця розташування для потужностей підприємства; допомога з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників і пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. За інформацією Міністерства економіки України, наразі здійснюється переміщення підприємств в один з 9 регіонів (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська та Рівненська області). Передбачається, що після завершення бойових дій підприємства повернуться на первинні локації та стануть драйверами відбудови економіки в громадах [12].

Урядовий проект «**Робота**» передбачає надання грантів на створення нових робочих місць. Гранти надаються на термін до 12 місяців у розмірі 250 тис.грн. для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання. Проект загалом включає 6 грантових програм, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності та, як уже зазначалось, стимулювання створення робочих місць. Зокрема, в рамках проекту можна отримати: мікрогранти для створення власного бізнесу;

гранти для розвитку переробного підприємства; державне фінансування закладки саду; кошти для розвитку тепличного господарства; грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ; кошти на навчання ІТ-спеціальностям. Отримати такі гранти можуть як підприємці-початківці, так і люди, що вже мають досвід у бізнесі [13]. Наприклад, деякі підприємці через програму релокації змогли перенести власний бізнес у більш безпечні регіони України і вже там успішно відновити свою роботу за рахунок участі у проекті «Робота». За данини сервісу «*Опендатабот*» та Міністерства економіки України, станом на жовтень 2023 р. було переміщено 840 підприємств, і 667 з них вже успішно функціонують на нових місцях.

«*Допомога*» забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій на мешканців територій, які тимчасово окуповані, деокуповані або знаходяться в зоні активних бойових дій. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» від 16 квітня 2022 р. № 457 [14], передбачається можливість надання підтримки у вигляді грошових виплат, шляхом надання допомоги міжнародними організаціями. Згідно даних порталу «*Допомога*», загалом подано 12 853 290 заявок на отримання такої допомоги і наразі їх збір тимчасово припинено [15]. Головна мета проекту полягає в об'єднанні можливостей країни, міжнародних неурядових організацій та волонтерів для допомоги постраждалим і внутрішньо переміщеним особам під час війни. Проект реалізовано Міністерством соціальної політики України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Швеції [16].

Крім того, міжнародна гуманітарна організація *Mercy Corps* спільно з партнерською громадською організацією «Вест Юкрейн

Діджитал» починає другу фазу **Програми підтримки економічної стійкості України**, яка допомагає відновити бізнес-діяльність та/або розширити малий та середній бізнес, що постраждав від війни. Програма поширюється в м. Київ, Київській та Дніпропетровській області для місцевого або релокованого бізнесу, що постраждав від війни та потребує коштів для відновлення, переорієнтації чи розширення своєї діяльності. Очікується, що завдяки отриманій допомозі бізнес зможе відновити та/або розширити свою діяльність з фокусом на створення або збереження робочих місць для внутрішньо переміщених осіб і постраждалого від війни населення. Програма реалізовується за фінансової підтримки Швейцарії, що надана через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва (SDC), середній розмір фінансової допомоги складає 20 тис. доларів США, що надається на придбання виробничих основних засобів [17].

Додатково друга фаза Програми підтримки економічної стійкості України сприяє розвитку мікропідприємництва для внутрішньо переміщених осіб та постраждалих від війни у Дніпропетровській та Донецькій областях (як і у попередньому випадку, цей компонент програми так само розпочато міжнародною гуманітарною організацією *Mercy Corps*, але спільно з іншим партнером – громадською організацією «Центр зайнятості вільних людей»). Взяти участь у програмі та отримати відповідну фінансову допомогу можуть внутрішньо переміщені особи, які знаходяться у Дніпропетровській та Донецькій областях (за винятком районів, де проходять активні бойові дії, а також районів з обмеженим доступом або високим ризиком для життя та ведення підприємницької діяльності) та планують підвищити свій дохід за допомогою підприємницької діяльності. Програма допоможе учасникам подолати складні життєві обставини та зменшити залежність від зовнішньої підтримки. Середній розмір фінансової допомоги тут складає 2.6 тис. доларів США [18].

Ці та інші програми підтримки (як з боку українського уряду, так і від міжнародних організацій) мають на меті допомогти малому та середньому бізнесу відновити свою діяльність під час та після війни, а також зберегти існуючі та створити нові робочі місця.

Підбиваючи проміжний підсумок, слід узагальнити, що уряд України вжив цілком дієвих заходів для підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни, що включали звільнення від податків і зборів та інші податкові і митні послаблення; фінансову допомогу шляхом надання безвідсоткових кредитів та грантів на створення нових робочих місць; підтримку маркетингу і просування продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Та незважаючи на всі позитивні кроки, були також і певні слабкі місця. Плани держави скасувати пільги для бізнесу (а подекуди ще й додатково посилити свій вплив) і невизначеність щодо переліку територій, де тривають бойові дії чи тимчасова окупація, створили невпевненість всередині бізнес-середовища. Діяльність митниці та податкової служби також залишала і продовжує залишати багато запитань. На додачу урядовцями висловлюються ідеї щодо збільшення податкового навантаження на бізнес, зокрема шляхом розширення бази оподаткування та підвищення ставок.

Так, 27 грудня 2023 р. Кабінет Міністрів України погодив Національну стратегію доходів до 2030 року [19]. Одним з основних напрямів стратегії є реформування спрощеної системи оподаткування. Як зазначається, спрощену систему оподаткування використовує близько 1.7 млн. платників податків, які генерували близько 0.9% ВВП у період 2020–2022 рр.; у першій і другій групах більшість складають представники роздрібної та оптової торгівлі, а також фізичні особи-підприємці з ремонту автомобілів, вони утворюють 2/3 учасників та обсягу загалом. Передбачаються такі напрями реформування спрощеної системи оподаткування: для юридичних осіб впродовж трьох років ставка

податку зросте до 18%, після закінчення перехідного періоду для юридичних осіб буде встановлено заборону для перебування на спрощеній системі оподаткування; для фізичних осіб-підприємців, які перебувають на другій і третій групах, планується, що їх переведуть в єдину другу групу і запровадять ставки 3–17% від доходу залежно від виду діяльності; перелік видів діяльності, дозволених для перебування на першій групі, планується переглянути з метою скорочення за рахунок високомаржинальних видів господарської діяльності, підхід до оподаткування також буде переглянуто: скасовано фіксований розмір податку та застосовано виключно податок з фактично отриманого доходу; для фермерських господарств (фізичних осіб), які залишаться у четвертій групі, базу оподаткування буде розширено з року, у якому буде запроваджено оподаткування землі на основі її масової оцінки; усіх учасників спрощеної системи оподаткування зобов'язують користуватися РРО та вести облік походження товару.

Представники громадськості зауважують [20], що стратегія направлена на посилення контролю за мікробізнесом, хоча найбільші втрати доходів бюджету відбуваються в оподаткуванні саме великого бізнесу, за рахунок використання ним спрощеної системи оподаткування. Вітчизняний бізнес переважно обирає спрощену систему оподаткування через складнощі у застосуванні норм податкового законодавства і ризики ведення господарської діяльності на загальній системі оподаткування. Однак, замість спрощення загальної системи оподаткування стратегія ускладнює умови для спрощеної. Підхід, на якому побудована стратегія, загалом представляється соціально небезпечним. Спрощена система оподаткування розглядається виключно як джерело доходів бюджету, а не зайнятості населення.

Усе це разом в сукупності стало причиною зниження підприємницької активності. Так, за перше півріччя 2024 р. в Україні припинено майже 92 тис. фізичних осіб-підпри-

емців, що на 54% більше, ніж за аналогічний період 2023 р. Лідерами є Київ (понад 12 тис.), Харків (5.3 тис.), Одеса (3.8 тис.), Дніпро (3.3 тис.) та Львів (2.8 тис.). Найбільше фізичних осіб-підприємців припинено у секторах роздрібної торгівлі – понад 29 тис. (приріст закриття у порівнянні з 2023 р. склав 44.8%), інформаційних технологій – майже 16 тис. (65.9%) та інших послуг – 9.7 тис. (60.8%). Крім того, на 15% зріс показник закриття компаній – за перше півріччя 2024 р. припинили діяльність понад 1.5 тис. підприємств. Найбільше закрито підприємств у Києві (понад 200), серед регіонів – Дніпропетровська (187), Львівська (127) та Запорізька (96) області. По секторам лідерами за кількістю закритих підприємств є оптова торгівля – 194, операції з нерухомістю – 148 та будівництво – 95 [21].

Погіршенню тенденцій сприятимуть й необдумані урядові ініціативи, наприклад це стосується норм Бюджетної декларації на 2025–2027 роки [22], затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. Так, одним із пріоритетів податкової політики в короткостроковій перспективі стане розширення поточної бази оподаткування військовим збором, в тому числі перегляд розміру збору (у бік істотного збільшення), кола його платників, бази та об'єктів оподаткування. Також протягом 2025–2027 років буде впроваджено такі заходи з Національної стратегії доходів до 2030 року:

- перегляд режимів інвестиційного стимулювання з метою скасування пільг з податку на прибуток підприємств, натомість запровадження норм щодо миттєвої амортизації;

- поступове наближення ставок акцизного податку на тютюнові вироби та пальне до рівня, передбаченого директивами ЄС, приведення податкових пільг та знижених ставок ПДВ у відповідність з вимогами директив ЄС;

- приведення положень національного законодавства у відповідність з вимогами законодавства ЄС в частині протидії ухиленню від сплати податків та корпоративного податку;

- запровадження акцизного податку на підсолоджені цукром напої;

- надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині адміністрування місцевих податків і зборів;

- запровадження єдиного підходу до застосування податкових стимулів.

У митній політиці пріоритетів на найближчі 3 роки значно менше, всі вони так само із Національної стратегії доходів до 2030 року, зокрема буде впроваджено заходи щодо:

- гармонізації митного законодавства України із законодавством ЄС;

- посилення антикорупційних заходів та підвищення довіри до митних органів;

- підтримки та співпраці з бізнесом;

- розвитку міжнародного митного співробітництва;

- інституційного розвитку митних органів;

- розвитку ІТ та забезпечення технічними засобами митного контролю.

Відзначаючи безумовну привабливість окремих пріоритетних заходів (усіх, що стосуються митної політики, а також щодо приведення положень національного законодавства у відповідність з вимогами законодавства ЄС в частині протидії ухиленню від сплати податків та корпоративного податку), слід зауважити, що більшість з них несуть певні ризики для розвитку бізнесу та інвестиційної привабливості нашої країни.

Під час розроблення прогнозу доходів бюджету на середньостроковий період враховано такі норми законодавства: спрямування «військового» ПДФО в розмірі 75% на відповідній території України та в розмірі 40% на території м. Києва до спеціального фонду державного бюджету; поквартальне нарахування та сплата податку на прибуток банків за ставкою 25%; збереження розподілу акцизного податку з пального між державним та місцевими бюджетами, а саме зарахування 13.44% такого податку до бюджетів територіальних громад; застосування диференційованих ставок рентної плати на природний

газ із збереженням ставок на нафту і газовий конденсат; зарахування 95% рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (природного газу, нафти та газового конденсату) до державного бюджету та 5% до місцевих бюджетів за місцем видобутку корисних копалин.

Прогнозується збільшення у 2025 р. сум прибутку, який Національний банк України перераховує до державного бюджету, до 34.4 млрд. грн. (що на 16.7 млрд. грн. більше від показника, затвердженого в бюджеті на 2024 р.) з подальшим поступовим збільшенням таких сум у 2026 р. до 36.3 млрд. грн. та у 2027 р. до 58.9 млрд. грн.

Як справедливо звертає увагу народний депутат України Н. Южаніна, крім військового збору, у коментованому документі «зашисто» підвищення податків: *«Водночас для стабільного та безперервного фінансування першочергових потреб у сфері безпеки та оборони держави від збройної агресії необхідним є розроблення додаткового пакета заходів на 2025–2027 роки з огляду на пріоритетні завдання податкової політики на відповідні роки, які б забезпечили державні фінанси ресурсом в обсязі близько 340 млрд. гривень щороку»* [23].

Тобто, хоча у Бюджетній декларації на 2025–2027 роки [22] можливі зміни ставок оподаткування прямо й не вказані (про що тривають дискусії з травня 2024 р.), але уряд задля наповнення державного бюджету додатковим фінансовим ресурсом готує *«додатковий пакет заходів»* з огляду на вищезазначені пріоритетні завдання податкової політики, що неминуче потягне за собою розширення бази оподаткування та підвищення ставок.

При цьому, обсяги видатків державного бюджету на безпеку і оборону, які уряд у Бюджетній декларації на 2025–2027 роки [22] визначив основним пріоритетом бюджету, визначено на 2025 р. в сумі 2 226.8 млрд. грн., на 2026 р. в сумі 1 626.8 млрд. грн., на 2027 р. в сумі 1 532.8 млрд. грн., що вказує на тенден-

цію до їх планомірного зменшення. Звісно, у документі зауважується, що прогнозні показники на 2025-2027 роки розраховані в умовах воєнного часу, високої невизначеності під час постійних змін зовнішніх та внутрішніх умов економічного розвитку, є оцінкою в режимі реального часу і з огляду на поточну мінливість соціально-економічної ситуації можуть бути уточнені та переглянуті як у бік покращення, так і в бік погіршення. Проте, урядова ініціатива з підвищення податкового навантаження на бізнес при зменшенні видатків на пріоритетні безпеку і оборону видається, м'яко кажучи, не достатньо обґрунтованою та недолугою і, окрім попередньо окреслених ризиків для розвитку бізнесу та інвестиційної привабливості нашої країни, викликає сумніви щодо доцільності та породжує цілком слушні запитання: куди підуть гроші бізнесу і чи не стане це черговою профанацією?

З урахуванням викладеного вважаємо, що урядовий курс щодо малого та середнього бізнесу має бути діаметрально протилежним, та з огляду на зазначене можемо виокремити низку пріоритетів для наших реалій. В умовах війни і після неї, саме підтримка малого та середнього бізнесу стає особливо важливою для відновлення економіки і створення умов для стійкого розвитку країни. Доцільно концентрувати такі зусилля на впровадженні різноманітних механізмів сприяння цьому сектору, зокрема:

фінансова підтримка (надання фінансового сприяння через субсидії, гранти, пільгові кредити, державні гарантії допоможе малим та середнім підприємствам відновлювати свою господарську діяльність, розширювати виробництво та впроваджувати нові технології);

податкові пільги (зниження податкового навантаження на малі та середні підприємства збереже їх конкурентоспроможність і надасть більших можливостей вкладати кошти у власний розвиток);

спрощення адміністративних процедур (курс на подальше спрощення процедур легалізації бізнесу, ліцензування, інших адміні-

стративних послуг знизить бюрократичні бар'єри та заохотить підприємницьку ініціативу);

розвиток інфраструктури (інвестування у модернізацію транспортної, енергетичної, іншої інфраструктури безумовно матиме вплив на покращення умов провадження підприємницької діяльності);

навчання та консультування (організація тренінгів, семінарів, фахової консультативної підтримки для підприємців щодо управління, маркетингу, фінансів, юридичних питань тощо покращить їх «бізнесові» компетентності і допоможе краще впоратися з викликами);

створення сприятливого бізнес-середовища (регуляторна стабільність, підтримка антикорупційних ініціатив, прозорість і доступність, забезпечення правової визначеності і дотримання прав підприємців загалом сприятимуть покращенню умов для розвитку бізнесу);

розвиток інновацій (програми розвитку інновацій і сприяння науковим дослідженням стимулюватимуть впровадження нових ідей і технологічних рішень в малому та середньому бізнесі);

створення бізнес-інкубаторів та просторів для співпраці (інкубатори і спільні офіси розширюють підприємцям доступ до інфраструктури, навчання та можливостей для обміну досвідом);

розвиток експорту (підтримка можливостей виходу на зовнішні ринки допоможе малому та середньому бізнесу розширити сферу діяльності);

залучення інвестицій (підтримка як внутрішнього, так і зовнішнього інвестування забезпечить додаткові ресурси для розвитку підприємництва).

Загалом, підтримка державою малого та середнього бізнесу в умовах війни та післявоєнного відновлення має бути комплексною і спрямованою на створення сприятливих умов для його стабільного розвитку, що в свою чергу сприятиме відновленню економіки та соціальному прогресу країни.

Для реалізації зазначених напрямів державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни та повоєнного відновлення повинні бути чітко визначені і нормативно закріплені наступні механізми:

(1) Кредитні гарантії та позики. Уряд може запровадити програму кредитних гарантії, яка покриватиме певну частку ризиків для банків при наданні позик малому та середньому бізнесу. Такий механізм знижуватиме ризики банків і сприятиме розширенню доступу малого та середнього бізнесу до можливостей фінансування. З цією метою урядом має бути ініційований законодавчий пакет про створення фондів підтримки малого та середнього бізнесу і встановлення правил надання грантів, кредитних гарантії та інших заходів фінансової підтримки з обов'язковим визначенням критеріїв доступу та умов надання.

(2) Податкові пільги та зниження ставок податків. Уряд тимчасово має знизити ставки податку на прибуток та інших податків і зборів або встановити малим та середнім підприємствам на певний період податкові пільги, які допоможуть їм зменшити фінансове навантаження. Для цього мають бути внесені відповідні зміни до Податкового кодексу України.

(3) Створення спеціальних умов підтримки. Йдеться про механізм відкладання (накопичення) коштів чи створення резервних фондів, які будуть надавати фінансову допомогу малому та середньому бізнесу у разі настання скрутних ситуацій, наприклад для покриття втрат від наслідків війни. Також доцільним є включення у законодавство про публічні закупівлі положень, які хоча б тимчасово забезпечать пріоритетність малого та середнього бізнесу у процедурах торгів. Важливим механізмом державної підтримки також стане створення спеціальних економічних зон зі зниженими податковими ставками і з більш лояльними правилами для малого та середнього бізнесу, що працює у важких умовах.

(4) Навчання та консультування. Розробка і запуск програм навчання та консульту-

вання, які допоможуть малому та середньому бізнесу збільшити свою конкурентоспроможність і стати більш адаптивним до змінних умов.

(5) Експортна підтримка. Уряд може забезпечити фінансову допомогу малому та середньому бізнесу для поширення його діяльності на зовнішніх ринках або надавати консультації бізнес-суб'єктам з питань експорту.

(6) Спеціальні ініціативи для жінок та молоді. Розробка програм, які заохочують жінок та молодь до заснування і розвитку власного бізнесу, може допомогти розширити підприємницький потенціал країни в умовах війни. Для цього в законодавстві слід закріпити спеціальні умови й ініціативи для жінок та молоді, які бажають займатися підприємницькою діяльністю.

(7) Фінансова допомога для збереження робочих місць. Держава повинна надавати фінансову підтримку малому та середньому бізнесу, який зберігатиме певну кількість робочих місць протягом важкого періоду війни і повоєнного відновлення. При цьому, вбачаємо на часі законодавчо закріпити вимогу для малого та середнього бізнесу зберігати певну кількість робочих місць під загрозою втрати фінансової підтримки.

Наведені приклади ілюструють різноманітність можливих заходів, які держава може вживати для підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни і післявоєнного відновлення, сприяючи його розвитку.

Крім того вважаємо, що уряд повинен продовжити курс на дерегуляцію бізнесу. На сьогодні уже реалізовано низку заходів щодо дерегуляції бізнесу, однак їх необхідно й надалі продовжувати для покращення бізнес-клімату в Україні та створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу.

Не менш важливим у контексті розвитку підприємництва є й посилення відповідних компетентностей, зокрема через забезпечення державою доступу до якісної профільної

освіти та фахової підготовки підприємців.

З метою розширення доступу зацікавлених суб'єктів господарювання до механізмів державної підтримки, уряд має створити якісну інформаційну основу. Доступ слід розширити, зокрема, шляхом проведення інформаційних кампаній, надання консультацій підприємцям, створення більшої кількості профільних веб-сайтів, чат-ботів, які надаватимуть підприємцям інформацію щодо державної підтримки, яка до того ж обов'язково має бути актуальною, якісною, доступною та зрозумілою.

Вважаємо, що втілення зазначених пропозицій удосконалить державну підтримку малого та середнього бізнесу, створить сприятливі умови для його розвитку в умовах війни і післявоєнного відновлення.

Висновки. По результатах проведеного дослідження представляється можливим сформулювати наступні висновки та пропозиції.

Фахівцями прогнозується, що у контексті післявоєнної відбудови нашої країни українські підприємці постануть перед різними складними викликами. Серед них: недостатність знань, експертизи та технологій для відновлення, нестача кваліфікованої робочої сили, труднощі із залученням фінансування на відбудову, а також необхідність адаптації до нових умов господарювання. Також серед викликів – зростання конкуренції, відсутність клієнтів з високим доходом та обмежений доступ до фінансових ресурсів. Українська бізнес-спільнота очікує, що держава сприятиме підтримці економіки та бізнесу.

Члени Європейської Бізнес Асоціації визначили основні пріоритети на 2023 рік, серед яких особлива увага буде приділена підтримці відновлення та відбудови України, зокрема шляхом заохочення іноземних інвестицій. Ще одним пріоритетом є продовження процесу євроінтеграції, який передбачає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, сприяння виходу вітчизняного бізнесу на європейські

ринки та ін. Наступним пріоритетом названо покращення співпраці з владними структурами щодо боротьби з тіньовою економікою, яка залежно від сектору сягає від 25 до 70% і порушує рівні умови на ринку, ускладнюючи розвиток чесного бізнесу. Четвертим пріоритетом намічена підтримка розпочатої діджиталізації послуг та спрощення контрольно-дозвільних процедур, зокрема у сферах охорони здоров'я, фітосанітарного контролю, митного оформлення. Важливим кроком також є дерегуляція та ефективна реформа дозвільно-регуляторної сфери з метою суттєвого зменшення проявів можливого втручання держави у справи бізнесу, перегляду інструментів контролю та регулювання на предмет їх ефективності, оскільки в Україні наразі існує надмірна кількість інструментів державного

регулювання для бізнесу (близько 1000), яка створює перешкоди для його розвитку.

В умовах війни і після неї, саме підтримка малого та середнього бізнесу стає особливо важливою для відновлення економіки і створення умов для стійкого розвитку країни. В якості пропозицій, вважаємо, що уряду України необхідно сконцентрувати зусилля на таких напрямках державної підтримки малого та середнього бізнесу, як то: фінансова підтримка; податкові пільги; спрощення адміністративних процедур; розвиток інфраструктури; навчання та консультування; створення сприятливого бізнес-середовища; розвиток інновацій; створення бізнес-інкубаторів та просторів для співпраці; розвиток експорту; залучення інвестицій. Для реалізації кожного з напрямів у статті запропоновано відповідні механізми.

Анотація

У статті описано поточний стан, у якому наразі перебуває увесь малий та середній бізнес в Україні в умовах війни, а також висвітлено актуальні питання його державної підтримки. Автор закликає до посилення ролі державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, оскільки це є важливою і необхідною умовою для відновлення економіки країни після завершення війни.

Так, у статті зазначається, що малий та середній бізнес є однією з найважливіших складових національної економіки, що до початку війни забезпечував близько 60% національного ВВП, 7 млн. робочих місць та 40% податкових надходжень. Однак, з початком війни цьому важливому для держави сегменту було завдано значних збитків. Зокрема, було знищено або пошкоджено значну кількість підприємств, сталося порушення логістичних маршрутів, зменшився попит на товари і послуги та ін. У зв'язку з цим, держава впровадила низку заходів з підтримки малого та середнього бізнесу. Автор вважає, що вжиті заходи є важливими і необхідними для підтримки малого та середнього бізнесу і запобігання його банкрутству, та разом з тим відзначає, що для підвищення ефективності державної підтримки малого та середнього бізнесу потребують вдосконалення вже наявні програми та є необхідність впровадження більш дієвих інноваційних інструментів.

Узагальнюється, що в умовах війни і після неї, саме підтримка малого та середнього бізнесу стає особливо важливою для відновлення економіки і створення умов для стійкого розвитку країни. Надано перелік напрямів, на яких мають бути сконцентровані зусилля уряду України щодо державної підтримки малого та середнього бізнесу: фінансова підтримка; податкові пільги; спрощення адміністративних процедур; розвиток інфраструктури; навчання та консультування; створення сприятливого бізнес-середовища; розвиток інновацій; створення бізнес-інкубаторів та просторів для співпраці; розвиток експорту; залучення інвестицій. Для реалізації кожного з напрямів запропоновано відповідні механізми та зауважено, що загалом підтримка державою малого та середнього бізнесу в умовах війни та післявоєнного відновлення має бути комплексною і спрямованою на створення сприятливих умов для його стабільного розвитку, що в свою чергу сприятиме відновленню економіки та соціальному прогресу країни.

Ключові слова: державна підтримка, допомога, малий та середній бізнес, російсько-українська війна, інвестиції, післявоєнне відновлення.

Petrunenکو Ya.V. Current issues of state support for small and medium-sized businesses in times of war

Summary

The article describes the current situation of all small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of the war and highlights the current issues of state support. The author calls for strengthening the role of state support for small and medium-sized businesses in Ukraine, as this is an important and necessary condition for the country's economic recovery after the war.

Thus, the article notes that small and medium-sized businesses are one of the most important components of the national economy, which before the war accounted for about 60% of national GDP, 7 million jobs and 40% of tax revenues. However, since the outbreak of the war, this important segment of the economy has suffered significant damage. In particular, a significant number of enterprises were destroyed or damaged, logistics routes were disrupted, demand for goods and services decreased, etc. In this regard, the state has implemented a number of measures to support small and medium-sized businesses. The author believes that the measures taken are important and necessary to support small and medium-sized businesses and prevent their bankruptcy, and at the same time notes that in order to increase the effectiveness of state support for small and medium-sized businesses, existing programmes need to be improved and more effective innovative tools need to be introduced.

It is concluded that in the conditions of war and after it, it is the support of small and medium-sized businesses that becomes especially important for economic recovery and creation of conditions for sustainable development of the country. The author provides a list of areas on which the Government of Ukraine should focus its efforts to support small and medium-sized businesses: financial support; tax benefits; simplification of administrative procedures; infrastructure development; training and consulting; creation of a favourable business environment; development of innovations; creation of business incubators and spaces for cooperation; development of exports; and attraction of investments. To implement each of these areas, the author proposes appropriate mechanisms and notes that, in general, state support for small and medium-sized businesses during the war and post-war recovery should be comprehensive and aimed at creating favourable conditions for their stable development, which in turn will contribute to the economic recovery and social progress of the country.

Key words: state support, aid, small and medium-sized businesses, Russian-Ukrainian war, investments, post-war recovery.

Список використаних джерел:

1. Петруненко Я.В. Особливості державної підтримки суб'єктів господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 30–35.
2. Петруненко Я.В. Особливості надання податкових та митних пільг суб'єктам господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в аспекті ефективного використання державних коштів. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 78–86.
3. Петруненко Я.В. Європейський досвід правового регулювання у сфері стимулювання малого підприємництва: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 64. С. 84–88.
4. Проблеми та потреби українських підприємств малого та середнього бізнесу в умовах війни: Аналітичний звіт. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, Friedrich

- Naumann Foundation for Freedom, Ukraine. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/59455417664494638037188.14133111.pdf>
5. Лойко В.В., Александров Б.В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. № 1(11). С. 228–237.
 6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03 березня 2022 р. № 2118-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20/sp:max50:nav7:font2#n5>
 7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 р. № 2142-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#n2>
 8. Українські підприємці можуть отримати гранти на розвиток до \$150 тисяч за Програмою USAID «Конкурентоспроможна економіка України». Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a2a2be9b-2424-4d09-a9e0-ae883e26cfc4&title=UkrainskiPidprimsi>
 9. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#Text>
 10. Черничко Т.В., Михайляк Г.В. Інструменти підтримки розвитку підприємств малого бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2326/2249>
 11. Кобеля З.І., Тодорюк С.І. Перспективи розвитку підприємництва у сучасних умовах господарювання. *Агросвіт*. 2023. № 7-8. С. 95-106. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6880>
 12. Програма релокації підприємств. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>
 13. «Робота: гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c-a69f-f3d0fdb8b977&title=Robota-GrantiVidDerzhaviNaVidkrittiaChiRozvitokBiznesu>
 14. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 р. № 457. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-п#Text>
 15. «Допомога. URL: <https://aid.edopomoga.gov.ua/dashboard>
 16. Що таке «Допомога» і як проєкт може допомогти переселенцям. URL: <https://bf.diiia.gov.ua/articles/shcho-take-proiekt-iedopomoha>
 17. Фінансова допомога для малого та середнього бізнесу, що постраждав від війни: Програма підтримки економічної стійкості України (ERP). *Mercy Corps*. URL: <https://uerp.mercycorps.org/page/brYXAKWK>
 18. Індивідуальна грошова допомога для підтримки ініціатив мікробізнесу: Програма підтримки економічної стійкості України (ERP). *Mercy Corps*. URL: <https://uerp.mercycorps.org/page/NWaZmOPQ>
 19. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf

20. Коломиченко Тетяна. Нацстратегія доходів: гроші на армію чи знищення малого бізнесу? «БізнесЦензор» від 08 січня 2024 р. URL: https://biz.censor.net/resonance/3466160/natsstrategiya_dohodiv_groshi_na_armiyu_chy_znyschennya_malogo_biznesu
21. Закриття ФОПів в Україні зросло на 54%, а компаній – на 15%. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/07/4/716199>
22. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-skhvalennia-biudzhetnoi-deklaratsii-na-20252027-roky-a751>
23. Розширення бази оподаткування та підвищення ставок: плани Уряду у податковій політиці. URL: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1080234.html>